

İslâm'ın Doğuşu Esnasında Mekke ve Medine Şartlarının Mukayesesi

*Comparison of the Conditions of Mecca and
Medina During the Birth of Islam*

Fatih ZENGİN*

Makale Bilgisi / Article Information

Article Type (Makale Türü): Research Article (Araştırma Makalesi)

<https://doi.org/10.56288/siyer.1442450>

Date of Submission (Geliş Tarihi): 24.02.2024

Date of Acceptance (Kabul Tarihi): 19.04.2024

Date of Publication (Yayın Tarihi): 30.04.2024

Citation / Atıf: Zengin, Fatih. "İslâm'ın Doğuşu Esnasında Mekke ve Medine Şartlarının Mukayesesi". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 16 (Nisan 2024), 91-104.

Peer-Review (Değerlendirme): Double anonymized – At Least Two External (Çift Taraflı Körleme / En Az İki Dış Hakem).

Ethical Statement (Etik Beyan): It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur).

Plagiarism Checks (Benzerlik Taraması): Yes (Evet) – intihal.net

Conflicts of Interest (Çıkar Çatışması): The author(s) has no conflict of interest to declare (Çıkar çatışması beyan edilmemiştir).

Complaints (Etik Beyan Adresi): sad@siyeryayinlari.com

Grant Support (Finansman): The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır).

Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans): Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır).

* Doç. Dr., Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi ABD. Balıkesir-Türkiye. (Assoc Professor, Bandırma Onyedli Eylul University Faculty of Islamic Sciences, Department of Sirah al-Nabawiyah and Islamic History). fatihzengin2020@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-6054-7743, ROR ID: <https://ror.org/02mtr7g38>.

Öz

Hız. Peygamber'in (sas) risâletinin on üç yılı Mekke'de, on yılı Medine'de geçmiştir. Hız. Peygamber'in tebliğ metodunu belirleyen en önemli faktörlerden birisi vahyin inmeye başladığı Mekke ile Medine'nin benzerlik ve farklılık arz eden yönleridir. Rasûlullâh her iki şehirdeki siyasî, sosyal, ekonomik ve dinî yapılanmaya göre tebliğ yöntem ve stratejisini belirlemiştir. Mekke'de Kusay'dan beri devam eden daha düzenli ve istikrarlı bir idarî yapılanma bulunmasına karşın Medine'de siyasî yapı dağınıklık arz etmekte, şehirde Evz ve Hazrec gibi Arap kabilelerinin yanı sıra Yahudi kabileleri yaşamakta, bu bağlamda kabileciliğin hâkim olduğu görülmektedir. Medine ileri gelenlerinin İslâm'a erkenden girmesi buna mukabil Mekke ileri gelenlerinin şiddetli muhalefeti de iki şehrin en bariz farklarından birini oluşturmuştur. İki şehir arasındaki bir diğer farklılık Mekke'nin Arap Yarımadası'nın en önemli ticaret merkezi olması, Medine'nin ise tarıma dayalı bir ekonomik yapıya sahip olmasıdır. Yüzyıllardan beri nesilden nesile işleyerek oluşturdukları uluslararası bir ticaret ağına sahip olan Mekke'ye kıyasla Medine daha mütevazı bir iktisadî hayata sahipti. Dolayısıyla Mekkeliler hayatları boyunca verdikleri her önemli kararda ticaretlerini göz önünde bulundurmamak mecburiyetini hissetmişlerdir. Mekke ve Medine arasında farklılık arz eden bir diğer vasıf da, her iki şehirdeki dinî yaşantıdır. Kâbe başlangıçta tevhidin merkezi iken asli fonksiyonunu yitirmiştir. Bununla birlikte Kabe'nin varlığı, Mekkelilerin Araplar nezdindeki itibarını artırmıştır. Mekke'de Haniflik inancının kırıntıları kalmakla birlikte Kabe'de 360 tane putun bulunması Mekke'yi şirkin merkezi haline getirmiştir. Mekke'nin çevresine kurulan panayırlar da Mekke'nin ekonomisini oldukça canlı kılmıştır. Medine'de ise bir dinî merkez veya ibadethane bulunmamaktaydı. Buna mukabil şehirde bulunan Yahudiler ile temaslar sonucunda Mekke'ye göre Medine'de Ehl-i kitabın kavramlarına daha aşina bir toplum oluşmuştu. Bu durum Medine şartlarını İslâm tebliğine daha hazır hale getirmişti. Biz ise makalemizde İslâm'ın doğuşu esnasında Medine'deki siyasî dinî, sosyal ve ekonomik şartları irdeleyecek, benzerlik ya da farklılık arz eden hususları tespit edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Siyer, Mekke, Medine, Tebliğ, Kureyş.

Abstract

The Prophet Muhammad performed thirteen years of his prophetic duty in Mecca and the ten years in Medina. The characteristic features of these two cities, which are similar in some aspects and different in others, contributed to the success of the Prophet's message. The Prophet also shaped his preaching methods and other strategies according to the characteristics of these two cities. In Medina, the political structure was shared among tribes. As for Mecca, there was a more organized administrative structure that had existed since Qusay. The early adoption of Islam by the notables of Medina and the fierce opposition of the notables of Mecca to Islam can be regarded as the most obvious differences between the two cities. While Mecca was a trade city, Medina's economy was based on agriculture as well as trade. Medina had a more modest economic life as compared to Mecca, which had an international trade network that had been passed down from one generation to another for centuries. The citizens of Mecca felt obliged to take their trade into consideration in every important decision they made throughout their lives. Another feature that distinguished Mecca from Medina was the religious life of the cities. The Kaaba in Mecca lost its original character and it became the centre of polytheism over the years although it had formerly been the centre of monotheism. With the idols erected around it, the Kaaba became the most important temple of polytheism both in the Hejaz and in the Arabian Peninsula. In addition to making Mecca an indispensable religious centre, the idols were also a serious source of income for the city. The markets established during the sacred months for the pilgrims coming to visit the Kaaba also kept Mecca's economy alive for many years. On the other hand, there was no religious centre or temple in Medina. Nevertheless, as a result of their contacts with the Jews in the city, the society of Medina was more familiar with the concepts of the People of the Book as compared to that of Mecca. These circumstances made Medina more ready for the preaching of Islam. By addressing the above-mentioned issues, this article aims to contribute to the grounds of the reactions towards the preaching of Islam in both Mecca and Medina.

Keywords: History of Islam, Sirah, Mecca, Medina, Preaching, Quraish.

Giriş

Hız. Peygamber'in (sas) tebliğ görevi, 610 yılının Ramazan ayının Kadir gecesinde Mekke'de yer alan Nur dağının Hira mağarasında Alak suresinin ilk beş âyetinin nazil olmasıyla başlamıştır. Yirmi üç yıl süren risaletinin başlangıcında Mekkelilerin önce alaycı ifadelerine maruz kalmış, daha sonra Mekke'de şiddet, baskı ve eziyetler artınca kendisine yeni bir yurt aramaya başlamıştır. Buna karşılık Mekke'nin kuzeyinde yer alan bir tarım kenti ona kucak açmış, tebliğ ettiği inancı tam bir samimiyet ve teslimiyetle kabul etmiştir. Bu şehrin Yesrib olan ismi de hicretten sonra Hız. Peygamber'e duyulan sevgi ve bağlılığın bir sembolü olarak "Medinetü'r-Resûl" diye adlandırılmıştır.^[1]

Mekke'deki işkence ve baskıların artmasıyla, Müslümanlar önce Habeşistan'a hicret etmişlerdir. Resûlullah da İslâm'ı tebliğ edeceği daha uygun yerler arayışına girmiş ve bu çerçevede Tâif'e gitmiş, ancak hiç de hoş olmayan bir şekilde karşılanmıştır. Buna rağmen arayışına devam eden Hız. Peygamber'in çabaları Medine'ye hicretle sonuçlanmıştır. Hicretlerin genel olarak Peygamberler tarihinin önemli bir parçası olduğu göz önünde bulundurulduğunda Medine'ye hicret daha anlamlı hale gelecektir. Hicret, dinin yayılmasında olmazsa olmaz bir rol üstlenmektedir. Zira, toplumun ön kabulleri ve tebliğcilerle geçmişe dönük ilişki ağları gibi etmenler İslamiyet'in kabul edilmesindeki en önemli engelleri teşkil etmektedir. Hicret sayesinde söz konusu engellerden kurtulma imkanının sağlandığı ifade edilebilir.^[2] Hicret eden Hız. Peygamber'in yanı sıra hicrete katılan Müslümanların faaliyetleri de dinin yayılmasına katkı sağlamaktadır. Hız. Peygamber hicret etmemesine rağmen Habeşistan'a hicret eden Müslümanlar sayesinde Müslüman olan Habeşliler bunun en güzel örneğidir.^[3] Yine henüz Resûlullah hicret etmeden önce İslâm'a giren Medineliler de oraya hicret eden Mus'ab b. Umeyr sayesinde İslâm'a girmişlerdir.^[4]

Medineli Evs ve Hazrec kabilelerinin bazı Yahudilerin İslamiyet'i kabul etmesi dünya tarihini değiştiren en önemli hadiselerdendir. Öyle ki Arabistan Yarımadası henüz Resûlullah hayattayken tümüyle İslâm hakimiyetine girmiş, Hız. Peygamber'den sonra gelen ilk dört halife döneminde de dünyanın en büyük siyasî güçleri olan Bizans ve Sâsânî toprakları fethedilmiştir. Bunlardan Sasâni imparatorluğu Hız. Osman döneminde tarih sahnesinden tamamen çekilmiştir.

Böylesine büyük etkileri olan bir sosyal hadisenin etraflıca ele alınması ve sebeplerinin iyi irdelenmesi gerekmektedir. Bu makale Hız. Peygamber'in hemşerilerinin ve akrabalarının aksine Medinelilerin neden İslâm tebliğine olumlu yanıt verdikleri sorusuna bir cevap arayışına katkı sunmak amacıyla kaleme alınmıştır. Bu sorunun cevabının İslâm tebliğinin başlangıcında Mekke ve Medine'nin içinde bulunduğu koşullarda yattığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Sosyal hadiselerin tek bir sebebinin olmadığı kaidelerden hareketle Medine halkının İslâm'ı kabul etmesinin de sadece tek bir sebeple izah edilmesinin mümkün olmadığı kanaatindeyiz. Bu nedenle konunun anlaşılması bakımından Mekke'de Resûlullah'ın risâletine gösterilen tepki ile Medine'nin olumlu tepkisinin sebeplerini mukayese etmek yerinde olacaktır.

[1] Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Ubeyde İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medine*, ed. Fehim Muhammed Şeltut (Cidde: Seyyid Habib Mahmud Ahmed, 1979), 1/162.

[2] Bilal Toprak, "Dinler Tarihi Açısından Hicret: Tebliğ, İmkân ve Mekân", *Farklı Yönleriyle Hicret*, thk. Cuma Karan (İstanbul: Siyer Akademi, 2022), 152.

[3] Levent Öztürk, "İslamiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/4 (2001), 18.

[4] Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ vd. (Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1955), 1/435.

1. Mekke ve Medine'nin Temel Özellikleri

Hız. Peygamber'in (sas) İslâm'ı tebliğ etmeye başladığı 610 yılında Hicaz'ın en önemli üç yerleşim yeri Mekke, Medine ve Tâif'ti. Allah'ın Elçisi bu önemli yerleşim yerlerinden biri olan Mekke'de doğmuş ve hayatının 53 yılını burada geçirmiştir. Risâletten itibaren 13 yıl boyunca Mekke'de İslâm'ı tebliğ ettikten sonra Medine'ye hicret etmek zorunda kalmıştır. Mekke'ye kıyasla Medine'de kısa zamanda birçok insan İslâm'a girmiş^[5] ve Hız. Peygamber burada Müslümanları koruyup kollayacak ve tebliğine destek olacak bir siyasî-idarî yapı kurabilmiştir. Ona bu imkânı sunan Medine ile tebliğe uzak duran Mekke'nin Resûlullah'ın tebliğine muhatap oldukları sıralarda sahip oldukları şartlar, birbirinden bazı açılardan benzerlik göstermekte, bazı yönlerden de farklılık arz etmekteydi.

Arap Yarımadasının batısında Kızıldeniz'e yakın bir tarım şehri olan Yesrib'de, müşrik, Yahudi ve az sayıda Hristiyan'dan oluşan çok dinli bir yapı bulunmaktaydı.^[6] Güneydeki komşusu Mekke ile birçok ortak yönü olsa da siyasî, sosyal, iktisadî ve dinî alanlarda birçok farklılıklar da barındırmaktaydı. Yesrib'deki Araplar da tıpkı Mekke'dekiler gibi kabileler halinde varlıklarını sürdürmekte, nesebe önem vermekte ve şiir ile edebiyata önem atfetmekteydiler. Konuştukları Arapça lehçesi birbirine çok yakındı. Yine bu komşuları gibi müşrikler ve âdeta şirkin merkezi haline getirilmiş olan Kâbe'ye büyük saygı duyuyorlardı. İki toplum arasında bunun gibi daha birçok hususun benzerlik arz ettiğini ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte birçok açıdan da farklılıkları mevcuttu. Medine'de Mekke'deki gibi siyasî bir yapı bulunmamaktaydı. Medine ekonomisi Mekke'nin aksine sadece ticarete dayanmamaktaydı. Medine toplumu Mekke toplumu gibi homojen bir yapı arz etmiyordu. Şehirde etnik olarak Araplarla birlikte Yahudiler de yaşıyordu. Ayrıca dinî açıdan da daha kozmopolit bir yapı arz etmekteydi. Şehirde müşrikler ve Yahudiler dışında sayıları az da olsa Hristiyanlar da yaşıyordu. Bununla birlikte Medine, Mekke gibi dinî bir merkez hüviyeti de taşıymıyordu. Bütün bu benzerlikler ve farklılıklar Mekke ile Medine halkının İslâm'a girişi üzerinde müsbet veya menfi etkiler doğurmuştur. İslâm tebliğinin başlangıcında Mekke ile Medine'nin şartlarını siyasî, sosyal, iktisadî ve dinî açıdan ele almak mümkündür.

1.1. Siyasî Şartlar

Yesrib'te, ilk yerleşimin başladığı dönemden beri diğer pek çok Arap şehri gibi kabile savaşları, baskınlar ve çekişmeler yaşanmaktaydı. Şehrin içinde bulunduğu siyasî istikrarsızlık ve iç savaş hali Resûlullah'ın hicretine kadar da devam etmiştir. Birbirinden farklı toplulukların yaşadığı bu şehirde bazen Araplarla Yahudiler arasında bazen de Arap kabileleri arasında savaşlar yaşanmaktaydı.^[7] Şehirde bir devlet idaresinden söz etmek mümkün olmadığı gibi kabileler arasında -Mekke'deki gibi- üzerinde anlaşmaya varılmış idarî bir yapılanmadan söz etmek de mümkün değildi. Dolayısıyla sık sık ihtilaflar baş gösteriyor ve bu ihtilaflar da çoğu kez bir savaşın kıvılcığını çakıyordu. Ayrıca Evs ve Hazrec'in kendi aralarında yaptıkları savaşları bir ekonomik faaliyet fırsatı olarak gören Yahudiler zaman zaman Evs ve Hazrec arasındaki savaşlarda taraflarla ittifak yaparak, şehrin siyasî yapısının daimi bir istikrarsızlık içinde olmasına yol açmaktaydı.^[8]

Aralarındaki savaşlardan dolayı iyice güç kaybeden Evs ve Hazrec'in zaman zaman Medine dışında destek aradıkları da oluyordu. İslâm tarihi kaynaklarında Hazrec kabilesinin bu yönde bir girişiminin olduğu, ancak Kureyş'in Hazrec kabilesine olumlu yanıt vermediği bilgisi yer

[5] Medine'deki ilk Müslümanların sayısı hakkındaki değerlendirmeler için bk. Tayyib Okıç, "İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (1958), 15.

[6] Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Medine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/19/ 305.

[7] Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah b. Ahmed Semhûdî, *el-Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa*. (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 1/215.

[8] Zengin, Fethullah, *Ensar Kitabı İslâm Siyasi Tarihinde Ensar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 29.

almaktadır.^[9] Muhtemeldir ki Kureyş, Şam ticaret yolu üzerindeki önemli bir konak yeri olan Medine'de kendisine bir düşman yaratmak istememiştir. Bu nedenle ne Hazrec'i ne de Evs'i desteklemiştir. Dolayısıyla Medine'deki istikrarsız siyasî durum Hz. Peygamber'in hicretine kadar devam etmiştir. Hazreclilerin Kureyş'le siyasî ittifak girişimlerinde bulunduğu bir yolculukta Akabe mevkiinde Hz. Peygamber'le karşılaşmalarından sonra Resûlullah'ın davetini sadece manevi bir kurtuluş yolu değil aynı zamanda siyasî karmaşanın ve düşmanlığın son bulması açısından da bir çare olarak görmüşlerdir.^[10] Akabe'de Müslüman olan Hazrecli altı kişi Yesrib'e dönerek başta kendi kabileleri olan Hazrec olmak üzere diğer Medinelilere de İslâm'ı anlatmışlar ve kısa sürede büyük bir başarı elde etmişlerdir.^[11]

İlk Müslüman olan Hazreclilerin elde ettikleri başarıda Yesrib'in görece gevşek siyasî-idarî yapısının rolü olduğu kanaatindeyiz. Mekke'deki gibi sıkı bir idarî yapının olmayışı Hz. Peygamber'e iman eden ilk Müslümanların Medine'de İslâm tebliğini daha rahat şartlarda yerine getirmelerine imkân sağlamıştır. Mekke'deki "Daru'n-Nedve" gibi kurumlarla diğer kabileler üstünde baskı kuran bir siyasî yapısının olmaması Medinelilerin daha rahat hareket etmesine yol açmaktaydı. Bu nedenle İkinci Akabe biatından sonra Mus'ab b. Umeyr, Medineli ilk Müslümanlardan Es'ad b. Zürâre ile birlikte geniş bir alana yayılmış olan Yesrib köylerinde dolaşarak İslâm'ı tebliğ etmiş ve büyük bir kitlenin İslâm'ı kabul etmesinde etkin bir rol oynamışlardır.^[12] Bu çalışmalarını sırasında Sa'd b. Muâz örneğinde olduğu gibi^[13] birkaç müdahale olmuşsa da bu asla Mekke'deki gibi ağır şiddet, işkence, baskı ve şehadet ile sonuçlanmamıştır.

Medine'de İslamiyet'in hızlı yayılmasındaki siyasî sebepler arasında sayılabilecek bir başka sebep de Medine'nin önde gelen isimlerinin tebliğin ilk yıllarında İslâm'a girmiş olmalarıdır. Es'ad b. Zürâre, Sa'd b. Ubâde ve Sa'd b. Muâz Medine'de herkesin saygı duyduğu kabile reisleri olup şehrin Arap nüfusu üzerinde büyük etkiye sahiplerdi.^[14] Bu üç lider Resûlullah henüz Medine'ye hicret etmeden önce Müslüman olmuşlardı.^[15] Liderlerin Müslüman olmasının da temelde iki faydası olmuştur. Birincisi Medine siyasî yapısının liderleri konumunda bulunan bu kişilerin Müslüman olması İslâm'ı tebliğ edenlerin önünde siyasî açıdan bir engel kalmaması anlamına geliyordu. Liderlerin yönlendirmesi olmadığı için henüz Müslüman olmayanlar dahi ilk Müslümanlara yönelik bir düşmanlık sergilemiyordu. Bu sayede İslâm'a girmek bir korku nedeni olmaktan çıkıp akli selim düşünce ve özgür irade ile karar verilen bir olgu haline geliyordu. Medine liderlerinin İslâm'ı erkenden kabul etmelerinin ikinci faydası ise şehir halkına bu konuda örnek olmalarıdır. Bilindiği gibi kabile hayatında reisin söz ve davranışlarının kabile üzerinde büyük etkisi bulunmaktadır. Bu durum sadece Arap kabileleri için değil, dünyada kabileler halinde yaşayan bütün topluluklar için geçerlidir. Nitekim Talas Savaşı'nda Araplarla ittifak kuran ve liderleri Müslümanlaşan Türk boyları da dalgalar halinde kısa zaman içinde İslâm'a girmişlerdir.

Mekke'de de Arap Yarımadası'nın diğer şehirlerinde olduğu gibi kabile sistemi ve asabiyet varlığını her alanda hissettirmekteydi. Kusay b. Kilâb'ın kurmuş olduğu düzen, bir otorite ve hiyerarşi sağlamıştır. Bunun Mekke ve Kâbe'nin işleri ile ilgili ihdas edilen görevlere diğer kabilelerin katılımı gözetilerek tasarlandığı anlaşılmaktadır.^[16] Şehirde bulunan bütün kabilelerin kabul

[9] Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şiri (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1988), 3/180,181.

[10] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/369; Zengin, Fethullah, *Ensar Kitabı*, 53.

[11] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/430.

[12] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/434.

[13] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/436.

[14] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/221, 1/507; Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid Taberî, *Tarihü't-Taberî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Maarif, 1967), 2/571.

[15] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/468.

[16] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/125.

ettikleri bu düzenden vazgeçilmesine yönelik herhangi bir girişimde bulunan yoktu. Dolayısıyla Mekke elitleri de sağladıkları bu düzenin herhangi bir nedenle bozulmasını istememişlerdir. Özellikle de Hz. Peygamber'in getirdiği tevhit inancının, siyasî, sosyal, dinî ve iktisadî neticelerini göz önünde bulunduran Kureyş ileri gelenleri bu davetten çok rahatsız olmuşlardır. Bu nedenle Mekke'de sosyal ve siyasî statülerinin sarsılacağından endişe eden Amr b. Hişâm (Ebû Cehil), Velîd b. Muğîre, Ümeyye b. Ebi's-Salt ve Utbe b. Rebîa gibi Kureyş liderlerinin neredeyse tamamı Hz. Peygamber'e şiddetli bir muhalefet sergilemişlerdir.^[17] Dolayısıyla Mekkeliler de onların sert tepkilerinden etkilenerek Mekke'nin fethine kadar İslâm'ı kabul etmemişlerdir. Mekke'nin fethi sırasında Ebû Süfyân ve diğer ileri gelenlerin Müslüman olması ile tıpkı Medine'de olduğu gibi Mekkeliler de İslâm'a girmekte tereddüt etmemişlerdir. Şu kadar var ki Mekke'de liderler İslâm'a girmedikleri gibi Müslüman olmak isteyenlere de engel olmuşlardır. Medine'de ise Müslüman olan liderler olmayanlara İslâm'a girmeleri konusunda bir baskı veya işkence gibi yöntemlere başvurmamışlardır.

Evs ve Hazrec'in birbirleriyle yaptıkları savaşlar da Medine'deki siyasî şartların tebliğ hazır hale gelmesinin vesilelerinden birisidir. Bir kan davasıyla başlayan ve 120 yıl süren bu savaş hali iki kabile arasında derin bir düşmanlık oluşturmuştu.^[18] Özellikle hicretten birkaç yıl önce meydana gelen Buâs Savaşı'nda her iki kabilenin liderleri hayatını kaybetmiş ve pek çok can kaybı yaşanmıştı.^[19] Medine'nin önde gelen liderlerinin son savaşta öldürülmesinden dolayı Evs liderliğini Sa'd b. Muâz, Hazrec'in liderliğini ise Sa'd b. Ubâde gibi yaşları oldukça genç isimler üstlenmişti. Bütün bunlardan dolayı Buâs Savaşı Medine'de siyasî şartları oldukça elverişli hale getirmiş, dolayısıyla ilk Müslümanlar Medine'de rahatça dinlerini yaşama ve tebliğ etme imkânı bulmuşlardır. Nitekim Hz. Âişe'nin Buâs Savaşı için "Buâs, Allah'ın Resûlullah için hazırlanmış olduğu bir gündü." dediği nakledilmiştir.^[20]

Evs ve Hazrec arasındaki düşmanlık bir yandan Medine'de siyasî bir birlik kurulmasının önünde ciddi bir engel oluştururken diğer yandan bu düşmanlığın çok uzun yıllar sürmesi insanlarda bıkkınlığa yol açmıştı. Dolayısıyla her iki kabile de bir çıkış yolu arıyordu. Bu çerçevede Medine'nin tamamına hükmedecek bir yönetici tayin edilmek istenmiş ve Hazrecli Abdullah b. Übey'in bir yıl süreyle kral ilan edilmesi kararlaştırılmıştı.^[21] Ancak bu karar da Evs kabilesinin kerhen onayını almıştı. Araplarda yaygın olan asabiyetten dolayı Hazrecli birinin boyunduruğuna girmek hoşlarına gitmiyordu.

Medine'de Abdullah b. Übey'in krallığına hazırlık yapılırken altı Hazrecli'nin Müslüman olması ve bunu şehrin siyasî karmaşasını da sona erdirecek bir fırsat olarak görmeleri,^[22] Abdullah b. Übey b. Selûl'ün krallığından hızlıca vazgeçilmesini sağlamıştır. Nitekim İslâm'ın Medine'de hızlı yayılmasından sonra Abdullah b. Übey'in krallığı meselesi artık gündemden düşmüş ve Resûlullah'ın hicretiyle birlikte de bir seçenek olmaktan tamamen çıkmıştır. Abdullah b. Übey'den bu kadar kolay vazgeçilmesi yukarıda ifade ettiğimiz gibi esasen onun krallığının herkesin hoşnutlukla kabul ettiği bir çözüm olarak görülmediği anlamına gelmektedir. Bundan Araplardaki asabiyet anlayışının önemli bir rol oynadığını ifade etmek mümkündür.

[17] Ali Yılmaz, "Mekke Müşriklerinin Hz. Muhammed'e Karşı Aşırı Muhalefetlerinin Öteki Yüzü", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2019), 79.

[18] Semhûdî, *el-Vefâu'l-Vefâ*, 1/215.

[19] Semhûdî, *el-Vefâu'l-Vefâ*, 1/218; Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 1/234.

[20] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm b. el-Muğîre el-Buhârî Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb (Kahire, 1400), "Menâkıbü'l-ensâr", 27.

[21] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 3/287.

[22] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/46; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 2/354.

Resûlullah'ın Mekke'deki hayatı, ailesinin toplum içindeki konumu, Abdulmuttalib'in torunu olması ve onun annesi Selma'nın Medinelili oluşu, Mekke'de bilhassa ticarete el-Emin olarak temayüz etmiş olmasının ve Medinelilerle kurduğu ticari ilişkilerden kaynaklanan güvenilirliğinin Medinelileri cezbettğini söylemek mümkündür. İçinde buldukları siyasî krize bir çözüm bulamayan Medineliler Resûlullah'ı adeta Allah'ın kendilerine gönderdiği bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Onların Hz. Peygamber'le karşılaşmalarında sarf ettikleri şu sözler durumu bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. "Bizim milletimiz kadar kargaşa ve iç çekişmeye düşen başka bir millet yoktur. Biz milletimizi bu halde bırakıp buraya geldik. Belki de Allah sizin vasitanızla onları birleştirir. Biz onlara gidiyoruz ve sizin bize vaaz ettiğiniz dini onlara arz edeceğiz. Şayet Allah onları sizin etrafınızda birleştirirse sizin kadar aziz ve şerefli başka bir adam olmayacaktır."^[23] Öyle anlaşılıyor ki Medinelilerin bu görüşmeden ve doğuracağı sonuçlardan büyük beklentileri vardı. Ayrıca bu daveti sadece bir kabile için değil de bütün Medine halkı için bir kurtuluş vesilesi olarak telakki ediyorlardı. Bu nedenle de ilk Müslüman olanlar Hazrecli olsalar da Medine'ye döndükleri zaman İslâm'ı Evsililere de tebliğ etmişlerdir. Bilindiği gibi onlar da bu davete büyük bir teveccüh göstermişlerdir. Böylece Medine'nin içinde bulunduğu siyasî kargaşa ve güvensizlik ortamının son bulacağı ve toplumsal düzenin sağlanacağı bir geleceği inşa etmek istemişlerdir.

1.2. Sosyal Şartlar

İslâm tebliğinin başlarında Mekke ve Medine toplumları birçok açıdan benzer vasıflara sahipti. Orta Batı Arabistan'ın Hicaz bölgesinde yer alan bu şehirler, kabilecilik, akrabalık ilişkileri, şiir ve edebiyata verilen önem, aile yapısı, kadının toplumsal konumu gibi birçok hususta benzerlik arz etmekteydi. Medine'de, Mekke toplumundan farklı olarak üç Yahudi kabilesi bulunmaktaydı. Oysa Mekke halkının tamamı Araplardan oluşmaktaydı. Şehirde bulunan köle ve yabancı tüccarlar hariç Mekke'de farklı etnik yapıda bir topluluk bulunmamaktaydı.^[24] Ancak Arabistan'daki en önemli ticaret merkezlerinden birisi olması dolayısıyla birçok farklı milletten insanın uğrak yeridir. Bundan dolayı Mekke'nin de toplumsal açıdan kozmopolitik bir yapı arz ettiğini ifade etmek mümkündür.

İki şehrin en belirgin ortak yönü kabilecilik bir başka deyişle asabiyetin hayatlarında son derece etkin olmasıdır. Mekke'de belli bir idarî düzen ve hiyerarşinin kurulması ile asabiyetin menfi tesirleri mümkün olduğu kadar azaltılırken Medine'de asabiyetten kaynaklanan ve çok uzun yıllar süren bir kargaşanın hâkim olduğu görülmektedir. Mekke'de Abdümenâf ve Abdüddâr oğulları arasındaki rekabetin bir benzeri de Medine'de Evs ve Hazrec kabileleri arasında yaşanmaktaydı.^[25] Bu yönleriyle her iki şehir de miladi 7. asırdaki tipik Arabistan yerleşimleridir. Mekke'deki asabiyet kavgaları İslâm tebliğine olumsuz bir etkide bulunurken Medine'deki rekabet ise Hz. Peygamber'in oradaki siyasî boşluğu doldurmasıyla İslâm'ın yayılmasında oldukça etkin olmuştur. Abdüddâroğulları Abdümenâfoğullarından bir peygamber çıkmasını asla hazmedememiş^[26] ve bu nedenle Mekke'nin fethine kadar İslâm'a karşı mücadeleye devam etmişlerdir. Hâlbuki Evs ve Hazrec arasındaki kabile rekabetinin bir tarafı olmayan Hz. Peygamber iki taraf arasında bir arabulucu, hakem ve siyasî lider olarak kolaylıkla benimsenmiştir.^[27]

Mekke ve Medine'nin sosyo-kültürel hayatının ortak yönlerinden birisi de şiirdir. Şiir sevgisi ve şiirin toplumsal gücü her iki şehir için de son derece önemliydi. Mekke ve civarında kurulan

[23] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/429.

[24] Corci Zeydan, *Târîhu't-Temeddüni'l-İslâm* (Kahire: Müessesetü'l-Hindavi, 2012), 1/25.

[25] Ebû'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhim b. Ahmed Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006), 1/191.

[26] Ebû Abdullah Muhammed İbn İshak, *Sîretü İbn İshak* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1978), 210.

[27] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/434.

panayırlarda ticarî faaliyetlerin yanı sıra bir sosyal etkileşim unsuru olarak edebiyat da ön plana çıkmaktaydı. Bilhassa şiire odaklı bu edebiyat sevgisi, kabileler arasında bir yarışma ve övünç vesilesi idi.^[28] Medine'nin meşhur Arap ve Yahudi şairleri de diğer kabilelerin şairleri gibi bu panayırlarda boy göstermekte ve okudukları şiirlerle kabilelerini gururlandırmaktaydılar.^[29] Medine'deki bu şairler İslâm tebliğinin başında hem müspet hem de menfi bazı etkinliklerde bulunmuşlardır. İslâm'ı kabul eden Hassân b. Sâbit, Abdullah b. Revâha ve Kâ'b b. Mâlik^[30] gibi sahâbîler yeteneklerini İslâm için kullanırken, bir Yahudi olan Ka'b b. Eşref, İslâm ve Hz. Peygamber aleyhinde şiirler okumuştur. Aynı şekilde Mekke'de de Ebû Azze şiirleriyle İslâm'a karşı mücadele etmiş ve Bedir ile Uhud savaşlarında müşrikleri Müslümanlara karşı tertip edilen seferlere katılmaları için teşvik etmiştir.^[31]

1.3. İktisadî Şartlar

Medine'nin ekonomisi tarıma dayalı idi. Geniş bir ovaya yayılan köylerden oluşan Yesrib, sulanabilir ve Mekke'ye kıyasla ziraata elverişli toprakları sayesinde Arabistan'ın en güzel hurmalarını yetiştirmekteydi. Hz. Peygamber'in Medine'ye ilk irtibatları sırasında şehirde yaşayan Araplar büyük oranda tarımla özellikle de hurma ziraatıyla meşgul oluyorlardı. Yahudilerin de bir kısmının bu ziraatta payı bulunmaktaydı. Ancak onlar, özellikle de Kaynuka kabilesi daha çok ticaret ve zanaatta ön plana çıkmışlardır.^[32]

Medine'de de bir miktar ticaret yapılmaktaysa da bu daha çok yereldi ve Mekke ile kıyaslanmayacak kadar azdı. Bu dönemde Mekke gibi uluslararası ölçekte bir ticarî hayat yoktu. Bu durum özellikle Medine'nin Arap nüfusu için geçerliydi. Zira Yahudiler şehirdeki ticarî faaliyetleri ellerinde tuttukları gibi, mevcut dört pazar yerinin üçünü tamamen, birini de yarı yarıya ellerinde tutmaktaydılar.^[33] Bu nedenle hicretten hemen sonra Resûlullah'ın en önemli girişimlerinden birisi Medine'de Müslümanların kontrolünde olan bir pazar yeri kurmak olmuştur. Ayrıca Medine, insanların her taraftan gelip ziyaret edeceği ve bunun sonucunda şehre hatırı sayılır bir miktarda gelir sağlayacağı Kâbe benzeri bir mabede de sahip değildi. Mekke yürüttüğü uluslararası ticaretin yanında Kâbe'nin sağladığı canlılıktan doğan büyük bir kazanç elde edilmekteydi.

Medine, Muhacirlerin şehre gelmesiyle birlikte iktisadî hayatta kendisine daha fazla yer bulmaya başlamış, Müslümanlara ait bir pazar yeri kurulmuş ve Yahudilerin haksız ticarî hegemonyasına mâni olunmuştur. Bilhassa, Osman b. Affân, Abdurrahman b. Avf ve Hz. Ebû Bekir gibi Mekke'nin yetenekli tüccarları Medine'de de bir süre sonra zenginlikleriyle ön plana çıkmaya başlamışlardır. Özellikle bunlardan Abdurrahman b. Avf'ın kendisiyle kardeş ilan edilen Medineli bir Müslümanın mali yardım teklifine "Sen bana çarşının yolunu göster yeter" minvalindeki sözleri^[34] Mekkeli-lerin ticarete olan yatkınlıklarını ve şehrin ekonomisine etkilerini açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla tebliğin ilk yıllarında şehirdeki Arapların aleyhine olan iktisadî dengesizlik yeni gelen Müslümanların ticarî hayatı canlandırmalarıyla birlikte Arapların lehine düzelmeye başlamıştır.

[28] Nasuhi Ünal Karaarslan, "Şair", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), 38/299.

[29] Ebû'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf Kızıoğlu Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'atü'z-Zaman fi Tevarîhi'l-Ayân*, thk. Muhammed Berekât (Dimaşk: Dâru'r-Risaleti'l-İlmiyye, 2013), 2/473; Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm* (Beyrut: Dâru's-Sâki, 2001), 16/294.

[30] Diğer isimler için bk. Dursun Hazer, *Hz. Peygamber'in Şairleri* (Ankara: Hitit Kitap Yayınevi, 2008).

[31] Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Esemî el-Vâkidî, *el-Megâzi*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-Alemi, 1989), 1/111.

[32] Muhammed Hamidullah, "Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2006), 1/103.

[33] Michael Lecker, "İslâm Öncesi ve İslâm'ın İlk Döneminde Medine/Yesrib Pazarı Üzerine", çev. Mehmet Mahfuz Söylemez, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (ts.), 158-159.

[34] Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebevîyye* (Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebi, 1976), 2/328; Fikret Özçelik, "Ensar-Muhacir Kardeşliğinde Evlilik Meselesi: Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf İle İlgili Rivayetin Tahlili", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2019), 176.

Öte yandan Medine, Mekke gibi Kâbe'den kaynaklanan fazladan bir gelire de sahip değildi. Özellikle Haram aylarda Mekke civarında kurulan panayırlar şehre büyük bir ekonomik katkı sağlamaktaydı. Bu panayırlar hacdan önce başlayıp hac mevsiminin sonuna kadar devam etmekteydi. Ukâz, Zülmecâz ve Mecenne panayırları bu anlamda ön plana çıkmaktadır. Bu panayırlardan Ukâz, Emevîler döneminin sonuna kadar devam etmiştir. Bu da panayırın bölgedeki ekonomik faaliyetler için önemini ortaya koyan bir başka veridir. ^[35]

Mekke'deki zenginlik Kureys'in İslâm tebliğine muhatap olduğunda sergileyeceği tavır üzerinde etkili olmuştur. Zira İslâm'ın teklif ettiği bazı sorumluluklar onların yüzyılları aşkın bir süredir edindikleri ayrıcalıklardan vazgeçmelerini gerektirmekteydi. Kureys kabilesi elde ettiği zenginliğin de etkisiyle Arabistan'da ciddi bir itibar sahibi olmuştu. Bundan dolayı Kureysliler Müslüman oldukları takdirde bütün Arabistan'da yaygın olan müşriklerin tepkisini çekeceklerini, ticaret yapamayacaklarını, kervanlarının güvenliğinin sağlanamayacağını düşünerek Hz. Peygamber'in davetine icabet etmekten kaçınıyorlardı. İlginçtir ki sonraki yıllarda Müslümanların Medine'ye hicret etmeleri üzerine kervan güvenliğini İslâm'ı kabul etmekle değil, etmemekle yitirmişlerdir. Zira Hz. Peygamber ve arkadaşlarının Medine'ye hicreti Mekke zenginleri için en istenmeyen şeyi yani kervan yollarının güvenliğinin tehlikeye düşmesi sonucunu doğurmuştur.

Mekkelilerin zarara uğramasından endişe ettikleri ticaretleri onların davetin özü üzerinde düşünmelerine mani olmuştur. Ayrıca sahip oldukları zenginlik onları şımartmış ve Resûlullah'a tâbi olmayı zül addetmişlerdir. ^[36] Kur'ân-ı Kerîm onların bu tavırlarını şöyle tasvir etmektedir. "Biz hangi memlekete bir uyarıcı göndermişsek oranın şımarık zenginleri, "Biz, sizinle gönderileni inkâr ediyoruz" demişlerdir. Yine, "Bizim mallarımız ve çocuklarımız daha çoktur. Bize azap edilmeyecektir" demişlerdi." ^[37] Âyetlerden anlaşıldığına göre; Mekke ileri gelenlerinin çevredeki diğer şehirlerin ileri gelenlerine kıyasla daha zengin oluşu, onları aşırı bir özgüvene sevk etmiştir. Dolayısıyla zenginliklerinden dolayı şımarmışlar, bir kısmı ahireti tümünden inkâr etmiş, diğer bir kısmı ise dünyada elde ettikleri başarının ahirette de kendilerini kurtaracağı vehmine kapılmışlardır. Bu da onların Resûlullah'a gerektiği gibi kulak vermemelerine yol açmıştır.

Kureys ileri gelenleri Hz. Peygamber'in tebliğini salt bir hakikat meselesi olarak değerlendirmeyip, Mekke'deki diğer şartlarla birlikte (asabiyet ve idarî düzen gibi) bu şartlara etkileri açısından ele almışlardır. Dolayısıyla mevcut konforlarından vazgeçmek istemeyen ileri gelenler daha tebliğin ilk anlarından itibaren Hz. Peygamber'e tavır almışlar, ilerleyen dönemde İslâm'ı seçenlere uyguladıkları baskı ve işkencelerle şehirde Müslüman olma ihtimali olan diğer insanlara gözdağı verip korkutmuşlardır. Medine'de ise iktisadî açıdan durum biraz daha farklıdır. Buradaki zenginliğin boyutu Mekke ile kıyaslanmayacak kadar azdır. Ayrıca şehrin Arap kesiminin önemli bir kısmının tarımla uğraşıyor oluşu nedeniyle ekonomileri, şehir dışında uzun yolculuklar yapan kervan tüccarları gibi dış gelişmelere karşı o kadar hassas değildi. Öte yandan Kuzey güney istikametinde ticaret yapan kervanların çokluğu Medinelileri Mekke kervanlarına mahkûm olmaktan da kurtarıyordu. Bu nedenle ticaret konusunda Mekkelilerin taşıdıkları endişeler Medineliler için bir sorun teşkil etmemiştir. Hatta İslâm tarihi kaynaklarına yansıyan rivayetlere bakıldığında Müslüman olmayan Medinelilerin dahi böyle bir gerekçeyi ileri sürmediklerini görmekteyiz. Münafıklar daha çok Medine'nin içinden gelecek tehlikelere veya Kureys'in düşmanlığının yol açacağı felaketlere dikkat çekerek, Müslüman olmaya meyilli olan insanları vazgeçirmeye çalışmışlardır.

[35] Murat Sarıcık, "Câhiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2013), 121.

[36] Tay Hekim, "Mekke Toplumunda Sosyal Tabakalaşmanın Mekki Ayetlerdeki İzdüşümü", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2016), 40.

[37] Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), Sebe' 34/33-34.

1.4. İnanç Ortamı

Bilindiği gibi İslâm öncesi dönemde Araplar arasında en yaygın inanç biçimi şirkti. Hem Mekke hem de Yesrib Arapları büyük oranda Müşrikti. Her iki şehirde de sayıları az da olsa Hristiyanlık mensubu vardı. Ayrıca Medine’de bazı Arapların Yahudiliğe geçtiklerine dair de rivayetler bulunmaktadır. Ancak Câhiliye Arapları denilince genellikle müşrik Araplar akla gelmektedir. İslâm öncesi dönemde Mekke ve Medine Arapları aynı inancı paylaşıyor gibi görünmekle birlikte, bu iki şehrin birbirinden farklı dinî atmosferleri vardı. Bir tarafta bütün Arabistan’dan insanları kendine çeken Kâbe ve onun etrafında şekillenen müşrik inancı, diğer tarafta ise Yahudilerle iç içe yaşayan ve bundan doğal olarak etkilenen Yesrib müşrikleri bulunmaktaydı.

İslâm öncesi dönemde Kâbe’nin içinde ve çevresinde Arabistan’daki kabileleri temsilen getirilmiş 360 kadar put bulunuyordu.^[38] Bunların dışında Hicaz Arapları Hübel, Uzzâ, Lât ve Menât putlarına tazimde bulunmaktaydılar.^[39] Hübel Mekke’de Kâbe’nin avlusunda, Lât Tâif’te, Menât ise Yesrib yakınlarında yer alıyordu. Kureyş’in en büyük putlarından sayılan Uzzâ ise, Irak yolu üzerinde Mekke yakınlarındaki Hûrâz vadisinde bulunuyordu.^[40] Kureyşliler onu ziyaret eder, ona hediyeler sunar ve yanında kurban keserlerdi. Ayrıca bu şehirlerin her birinde her ailenin evinde bireysel put veya putlar vardı. Arapların nazarında Kâbe’nin çevresine dikilmiş olan putların en büyüğü kırmızı akik taşından yapılmış bir insan şeklinde olan Hübel idi. Nitekim Ebû Süfyân Uhud Savaşı’nda Müslümanlar karşısında zafer kazanınca Uhud dağına sığınmış olan Müslümanların duyacağı şekilde “Yücel ey Hübel!” diye naralar atmıştı.^[41]

Menât putu başta Medine Arapları olan Evs ve Hazrec olmak üzere sair Arapların ihtiramda bulunduğu bir puttu. Yesribliler Hac için Mekke’ye gittiklerinde Menât’a uğramadan haclarını tamamlanmış saymazlardı. Menât, Mekke ile Medine arasında Kızıldeniz sahilinde bulunan Müşşellel mevkiinde Kudeyd’e yakın bir yerdeydi.^[42] Yesriblilerin şehir merkezinde büyük bir putları ya da put mabetleri bulunmamaktaydı. Bu konuda doğrudan bir bilgi bulunmasa da şehirdeki Yahudilerin varlığının Medine Araplarını bir put mabedi inşa etmekten geri durmaya ittiği ihtimali akla gelmektedir. Zira onlar Yahudileri Ehl-i kitap olarak görüyor ve önemli meselelerinde onlara danışıyorlardı. Bu özellikleriyle Medine, putperestliğin merkezi haline gelmiş olan Kâbe’ye ev sahipliği yapan Mekke ya da şehrin merkezinde Lât putu etrafında bir tapınak inşa etmiş ve görevli tayin etmiş olan^[43] Tâif’ten ayrılmaktadır. Şehirde belirgin bir putperestlik alameti veya tapınağın olmayışının şüphesiz toplumsal psikoloji açısından bir önemi olmalıdır. Zira Medineliler Müslüman olduktan sonra putperestlikten vazgeçmek konusunda büyük bir sıkıntı yaşamazken, bu meseleyi daha fazla içselleştirmiş olan Tâifliler İslâm’a girmeyi kabul etmekle birlikte Hz. Peygamber’den bir süre daha Lât putuna tapma müsaadesi istemişler ve olumsuz cevap almışlardı.^[44]

Mekke ve Medine’nin inanç ortamından söz ederken en dikkat çeken farklardan birisi Yesrib’deki Yahudi nüfustur. Evs ve Hazrec kabilesinden önce Yesrib’e yerleşmiş olan Yahudilerin buraya ne zaman ve neden geldikleri ile ilgili çeşitli tartışma ve görüşler bulunmaktadır.^[45] Ancak bu makale çerçevesinde üzerinde durulacak husus Yahudilerin Yesrib’deki müşrik Araplarla etkileşimi olacaktır.

[38] Ebû’l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Ali Makrîzî, *İmtâ’u’l-Esmâ’ bimâ li’r-Resûl mine’l-Ebnâ’i (enbâ’i) ve’l-Ahvâl ve’l-Hafede ve’l-Metâ’*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1999), 1/390.

[39] Kur’an-ı Kerim’de Uzzâ, Lât ve Menât birlikte zikredilmişlerdir. en-Necm 53/19-20-21

[40] Ebu’l-Münzir Hişâm b. Muhammed İbnü’l-Kelbî, *Kitâbü’l-Esnâm* (Kahire: Dârü’l-Kütübü’l-Mısriyye, 2000), 18.

[41] el-Vâkıdî, *el-Megâzi*, 1/296.

[42] İbnü’l-Kelbî, *Kitâbü’l-Esnâm*, 13.

[43] İbnü’l-Kelbî, *Kitâbü’l-Esnâm*, 16.

[44] el-Vâkıdî, *el-Megâzi*, 3/967-968; Mehmet Mahfuz Söylemez, “Câhiliye Döneminde Lât Kültü”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2016), 49.

[45] Bilal Toprak- Fatih Zengin, “Câhiliye Dönemi Medine’sinde Arap-Yahudi İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik Siyer Dergisi* 8 (2023), 6-7.

İslâm tarihi araştırmalarında Medinelilerin İslâm'a giriş sebepleri anlatılırken, üzerinde önemle durulan hususlardan birisinin, onların Medine'de yaşayan Yahudilerden öğrendikleri bilgiler olduğu meselesi yer almaktadır. Ehl-i kitap olan Yahudiler vahiy, nübüvvet, ahiret, melek gibi konularda müşrik Araplardan çok daha bilgiliydiler. Yesribliler Ehl-i Kitab'ı kendilerinden üstün addediyorlardı, bu bağlamda müşrik Araplar çocuklarını dinî bakımdan terbiye etmek için Yahudilere teslim etmekteydiler.

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde yer alan ifadelerden Yahudilerin Hz. Muhammed hakkında da detaylı bilgiye sahip oldukları anlaşılmaktadır. "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Böyle iken içlerinden bir takımı bile bile gerçeği gizlerler."^[46] "Ey Kitap ehli! (Gerçeğe) şahit olduğunuz halde, niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz? Ey Kitap ehli! Niçin hakkı batılla karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?"^[47] Ayrıca onların bir peygamber beklentisiyle şehre yerleşmiş olduklarına dair birçok rivayet bulunmaktadır. Hatta Araplarla yaptıkları savaşlarda bu beklentilerini bir tehdit olarak Arap komşularıyla da paylaşmaktaydılar.^[48] Bununla birlikte Abdullah b. Selâm gibi birkaç istisna dışında Yahudilerin büyük bir kısmı Hz. Peygamber'e tabi olmayı reddetmiştir. Buna karşın Medineliler Yahudilerin yeni bir Peygamber geleceğini ifade etmeleri dolayısıyla Hz. Peygamber'le Akabe'de buluşan ilk altı Hazrecli birbirlerine şunu demişlerdir: "Ey kavmimiz! Bu Yahudilerin sizi onunla korkuttuğu peygamberdir. ... Dikkat edin bizden önce ona uymasınlar."^[49] Böylece bu ilk grup Müslüman olmuş ve hiç şüphesiz burada uyarı mahiyetinde birbirlerine söylediklerini çevrelerine de telkin etmişlerdir. Zaten bu bilgiye aşina olan diğer Medineliler de İslâm'ı kabul etmekte Mekkeliler gibi zorlanmamışlardır.

Sonuç

Mekke ve Medine'nin sosyal, siyasî, iktisadî ve dinî şartları Hz. Peygamber'in tebliğine yanıt vermek konusunda farklı davranmalarına yol açmıştır. Bu iki şehirde Câhiliye Arap kültürünün baskın olması ve birbirleriyle kurdukları ticari ve kültürel ilişkiler nedeniyle birçok açıdan benzer özellikler sergilemektedirler. Ancak bu benzerliklerle birlikte dikkatlice bakıldığında aralarında birçok fark olduğu da görülecektir.

Mekke ve Medine câhiliye asabiyetinin canlılığı bakımından benzerlik arz etmektedir. Ancak aralarındaki rekabete rağmen Kureyş boyları arasında bir hiyerarşi ve görev dağılımı yapılmış, bu da Mekke'de bir güvenlik ve barış ortamı sağlamıştır. Medine'de ise kabileciliğin yıkıcı etkilerinin hâkim olduğu görülmektedir. Örneğin şehrin iki büyük Arap kabilesi olan Evs ve Hazrec câhiliye asabiyetinin en belirgin özelliklerinden olan bir kan davası yüzünden yıllardır birbiriyle savaş halindeydi. Bu durum Hz. Peygamber'in bir arabulucu ve lider olarak benimsenmesine büyük katkı sağlamıştır.

Mekke ile Medine şartları mukayese edildiğinde en çok dikkat çeken farklılık dinî yapıda kendini göstermektedir. Mekke neredeyse tamamen müşriklerden oluşan bir topluma sahiptir. Medine'de ise Müşrikler ve Yahudilerin birlikte yaşadıkları ve birbirlerinden etkilendikleri anlaşılmaktadır. Özellikle de peygamber beklentisi konusu Medinelilerin İslâm'ı kabul etmesinde etkili olan dinî bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Onların Müslüman olmalarında Yahudilerden duydukları bilgilerin etkisi, özellikle Hz. Peygamber'in Hazreclilerle ilk görüşmelerinde bariz bir şekilde görülmektedir. Netice olarak Mekke'nin siyasî iktisadî ve dinî şartları, genel olarak İslâm davetine

[46] el-Bakara 2/146.

[47] Âl-i İmran 3/70-71.

[48] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/429.

[49] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/429.

olumsuz bir etkide bulunurken, Medine'nin şartları daveti ve İslâm'ın yayılmasını kolaylaştırıcı bir tesire sahip olmuştur. Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretiyle Medine'de İslam devleti kurulmuş, bu siyasî istikrarı sağladığı gibi Medine'nin hem demografik yapısını etkilemiş, Medine pazarının kuruluşuyla Yahudiler ile ekonomik rekabet artmış, bu da Yahudilerin Müslümanlara karşı dūřmanlık beslemelerine zemin teşkil etmiştir. Hz. Peygamber'in dışarıdan biri isim olarak Medine'ye dahil olması, geçmişte Araplar arasında yaşanan olumsuzluklarda bir rolünün olması sebebiyle benimsenmesini kolaylaştırmış ve Müslümanlar buradan bütün dünyaya İslâm'ı tebliğ etme fırsatı bulmuşlardır.

Kaynakça

- Ali, Cevad. *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*. Beyrut: Dâru's-Sâki, 2001.
- Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. *Kur'ân-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Bozkurt, Nebi - Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Medine". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/305-318. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm b. el-Muğîre el-Buhârî. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhibbuddîn el-Hatîb. 4 Cilt. Kahire, 1400.
- Halebî, Ebû'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhîm b. Ahmed. *es-Sîretü'l-Halebiyye*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- Hamidullah, Muhammed. "Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat". *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2006.
- Hazer, Dursun. *Hz. Peygamber'in Şairleri*. Ankara: Hitit Kitap Yayınevi, 2008.
- Hekim, Tay. "Mekke Toplumunda Sosyal Tabakalaşmanın Mekki Ayetlerdeki İzdüşümü". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2016), 33-54.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakâ vd. 2 Cilt. Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1955.
- İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed. *Sîretü İbn İshak*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Ali Şiri. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1988.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebi, 1976.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Ubeyde. *Tarihu'l-Medine*. ed. Fehim Muhammed Şeltut. 4 Cilt. Cidde: Seyyid Habib Mahmud Ahmed, 1979.
- İbnü'l-Kelbî, Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed. *Kitâbü'l-Esnâm*. Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 2000.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "Şair". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/298-301. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.
- Lecker, Michael. "İslam Öncesi ve İslam'ın İlk Döneminde Medine/Yesrib Pazarı Üzerine". çev. Mehmet Mahfuz Söylemez. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (ts.), 157-172.
- Makrîzî, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Alî. *İmtâ'u'l-Esmâ' bimâ li'r-Resûl mine'l-Ebnâ'i (enbâ'i) ve'l-Ahvâl ve'l-Hafede ve'l-Metâ'*. thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Okiç, Tayyib. "İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (1958), 11-19.
- Özçelik, Fikret. "Ensar-Muhacir Kardeşliğinde Evlilik Meselesi: Sa'd b. Rebî ve Abdurrahman b. Avf ile İlgili Rivayetin Tahlili". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2019), 175-193.
- Öztürk, Levent. "İslâmiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/4 (2001), 7-24.

- Sarıcık, Murat. "Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2013), 109-140.
- Semhûdî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah b. Ahmed. *el-Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Sıbt İbnü'l-Cevzi, Ebû'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf Kızıoğlu. *Mir'atü'z-Zaman fî Tevarîhi'l-A'yân*. thk. Muhammed Berekât. 23 Cilt. Dımaşk: Dâru'r-Risaleti'l-İlmiyye, 2013.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. "Cahiliye Döneminde Lât Kültü". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2016), 25-56.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid. *Tarihü't-Taberî*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 15 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maarif, 1967.
- Toprak, Bilal. "Dinler Tarihi Açısından Hicret: Tebliğ, İmkân ve Mekân". *Farklı Yönleriyle Hicret*. thk. Cuma Karan. 149-172. İstanbul: Siyer Akademi, 2022.
- Toprak, Bilal - Zengin, Fatih. "Cahiliye Dönemi Medine'sinde Arap-Yahudi İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme". *Akademik Siyer Dergisi* 8 (2023), 1-26.
- Vâkîdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Eslemî el-. *el-Megâzi*. thk. Marsden Jones. Beyrut: Dâru'l-A'lemi, 1989.
- Yılmaz, Ali. "Mekkeli Müşriklerin Hz. Muhammed'e Karşı Ařırđ Muhalefetlerinin Öteki Yüzü". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2019), 59-89.
- Zengin, Fethullah. *Ensar Kitabı İslâm Siyasi Tarihinde Ensar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Zeydan, Corci. *Târîhu't-Temeddüni'l-İslâm*. Kahire: Müessesetü'l-Hindavi, 2012.

